

*Szabó András*¹

A LELKÉSZI HIVATÁS MISKOLCI CSULYAK ISTVÁN (1575–1645)
ZEMPLÉNI ESPERES ÖNÉLETRAJZÁBAN

ABSTRACT

The Pastoral Vocation in the Light of the Autobiography of István Miskolci Csulyak (1575–1645), Dean of Zemplén

István Miskolci Csulyak left behind several important and informative ego documents. The most important one is a long and very detailed autobiography in Latin. The text, which concentrates primarily on his family life – his six marriages and children – tells us also about how, after his studies abroad, primarily in Heidelberg, the young man who was first preparing to become a teacher, finally became a pastor, and what difficulties he had to face at his various places of service. From 1629 on, he became the dean of the Calvinist Church County (Diocese) of Zemplén, with full episcopal authority. He also left a considerable amount of official documentation for posterity, many of which were found to enhance the knowledge of church historians. This study also proposes to collect further pastoral and pedagogical ego-documents, written before 1800, in order to deepen our knowledge of our ecclesiastical past.

Keywords: István Miskolci Csulyak, Albert Szenci Molnár, János Kanizsai Pálfi, autobiography, diary, Hungarian Reformed pastors

A korai időkből nagyon kevés részletes magyar református lelkészi én-dokumentumot, naplót vagy önéletrajzot ismerünk. Az elsőik olyan Eber-kalendáriumok voltak, amelyek naplófeljegyzéseket tartalmaztak, ilyen volt Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás kötete.² A koraiak közé tartozna Szenci Molnár

- 1 *Szabó András* (Prof. Dr., DSc), a Károli Gáspár Református Egyetem BTK professzor emeritusa, a fő kutatási területe a magyar reformáció és késő humanizmus irodalma, Károlyi Gáspár és Szenci Molnár Albert munkássága, a németországi peregrináció a korszakban. szabo.andras@kre.hu
- 2 BARTS Gyula: *Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás élete és feljegyzései*, Sopron, 1929.

Albert latin és részben magyar nyelvű naplója 1596 és 1617 között,³ azonban ő csak rövid időkre vállalt lelkési vagy tanári állást. 1613 nyarától egy fél esztendeig volt Városszalónak (Stadtschlaining) németül prédikáló papja, de keveset tartózkodott otthon, két és fél hónapig a Felföldön és Északkelet-Magyarországon járt, decemberben pedig átköltözött Rohoncra. Ott sem maradt sokáig, folyamatos utazások után 1614 júliusában Komáromban foglalt el prédikátori állást, itt két istentisztelet után megbetegedett, s ezt írta a Naplóba: „Hogy megerősítem egészségemet, elmentem Érsekújvárra.” Az utazás után már szó sincs betegségről, ez láthatóan inkább lelki eredetű lehetett. Október 7-én aztán végképp lemondott a komáromi állásáról. Még elment Erdélybe Bethlen Gáborhoz, aki hiába próbálta tartóztatni, itt sem vállalt semmilyen pozíciót, valószínűleg azért sem, mert a felesége félt a törököktől. Úgy tűnik, nem volt neki való a lelképásztori hivatás, németországi tanári állásokban egy kicsit tovább bírta, de végül hazai és kinti támogatói is elfogadták, hogy elegendő neki arra fizetést adni, hogy a könyveit írja.⁴

Hasonlóan korai Kanizsai Pálfi János, későbbi dunántúli püspök latin nyelvű önéletrajza, amely az 1600 és 1634 közötti esztendőket fogja át, ez azonban nagyon rövid, csak a tanulmányairól, életének fontosabb állomásairól és a családjáról szól, a szövegkiadásban alig több mint négyoldalmi terjedelemben.⁵

A legrészletesebb lelkési én-dokumentum ebből a korszakból szintén latin nyelven íródott, szerzője Miskolci Csulyak István. Neki négy önéletrajzi írása van, köztük az egyik verses, de itt az 1639 első felében befejezett hosszú prózai írásról fogok szólni, amelynek autográf kézírata az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött omniáriumban található.⁶ A művet régóta ismeri a szakirodalom, magyar fordítását Ritoókné Szalay Ágnes készítette el 1962-ben.⁷ Az utóbbi időben a családtörténetet kutató történészek is felfigyeltek rá, mert Miskolci Csulyak egészen részletesen beszámolhat házasságáról és gyerekeinek sorsáról.⁸ Én magam is írtam már róla,⁹ de most csak azokra a feljegyzésekre koncentrálok, amelyek a lelkési pályáról szólnak. Ebben az esetben nem veszem azt sem figyelembe, hogy a zempléni esperes rendkívüli nagyságú kézíratos hagyatékában számos olyan forrás található,

3 SZENCI MOLNÁR Albert: *Naplója*, kiad. Szabó András, Budapest, Universitas, 2003.

4 Uo., 88–97, 165–178.

5 KISFALUDY Zsigmond: Kanizsai Pálfi (Paulides) János följegyzései 1600–1634, *(Magyar) Történelmi Tár* 4. s. 10(1909), 449–454.

6 Országos Széchényi Könyvtár kézírattára, Oct.Lat.656, ff. 296r–316r.

7 MISKOLCI CSULYAK István önéletrajza, ford. Ritoókné Szalay Ágnes, in: Jenei Ferenc – Klaniczay Tibor – Kovács József – Stoll Béla (kiad.): *Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei*, Budapest, Akadémiai, 1962 (RMKT XVII. sz./2), 283–300.

8 ERDÉLYI Gabriella: „Nem leszen mostoha anya...” – Érzelmi gyakorlatok egy 17. századi református lelkész mostohacsaládjában, *Történelmi Szemle* 60(2018/2), 347–364.

9 SZABÓ András: Egy grafomán kései humanista én-dokumentumai és önéletrajza, in: Mekis D. János – Z. Varga Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*, Budapest, L'Harmattan, 2008, 189–196.

amely még kiegészítheti a képet, legfőképpen esperesi levelezése és egyházlátogatási jegyzőkönyvei.¹⁰

A család az első ároni famíliák közül való, a szerző édesapja, Miskolci Csulyak János Wittenbergben tanult református lelkész volt.¹¹ Róla írja az önéletrajz elején: „Három éves voltam [1578-ban], ... amikor apám megharagudva néhány hívének halátlansága miatt, akik molnárukat a papi malomból kiúzták, egy nyilvános prédikációban búcsút mondott a tolcsvaiaknak. A prédikáción épp akkor egy [olasz]liszkai is ott volt ... A liszkaiak azután tisztelettel meghívták ő a gyülekezet vezetésére, és ezért ... Liskára költözött.”¹² Mint látni fogjuk, az ilyesfajta konfliktusokban része lesz a fiának is. A tehetséges lelkészgyerek iskoláit Tokaj-Hegyalja iskoláiban és Debrecenben végezte. Fontosnak tartotta feljegyezni, hogy Sátoraljaújhelyen „nagyiszteletű Szepesi György első lelkész utasítására először éltem az úrvacsorával 1596. július 25-én”.¹³ Az úrvacsoravételek feljegyzése Szenci Molnár Albert naplójában is megjelenik.¹⁴

Külföldi (görlitzi gimnázium, heidelbergi egyetem) tanulását az tette lehetővé, hogy báró Thököly Miklós nevelője és kísérője lett. Jó kálvinista polgárként – noha nem szorult volna rá – még ilyen körülmények között is vigyázott a kiadásokra: „A takarékosagra is a legnagyobb gondot fordítottam, nehogy oktanul nagy összegeket tékozolva, később a legszükségesebbekben is megfogyatkozzunk.” Feltehetően naponta jegyezte a kiadásokat és a bevételeket (ez az irat sajnos nem maradt fenn), mert megnevezte a külföldi peregrináció kiadásainak végösszegét, amely 4850 forintot tett ki.¹⁵ Hazatérve 1607 májusában a késmárki várban kétszer prédikált, de júniusban is helyettesített két lelkészt az istentiszteleteken, az egyiket Kassán, a másodikat Abaújszántón. Azonban a lelkészi pálya felé való elindulás az apai példa ellenére sem volt egyszerű. Már diákkorában egyszer elhatározta, hogy jezsuita gimnáziumban fog továbbtanulni, csak nagybátyja akadályozta meg szándékát, akinél útközben megszállt. Peregrinációja után először a tarcali iskola rektori állását foglalta el, itt kapta 1608 decemberében azt a megbízást, hogy az elhunyt mádi lelkész helyett tartsa meg a karácsonyi istentiszteleteket. „Magyaráztam is a népnek oly nagy tetszésére – írta –, hogy Szent István napján felajánlották nekem a lelkipásztori tisztelet. Ebbe azért nem mentem bele, mert

10 MISKOLCI CSULYAK István: *Diarium senioratus mei*, Tiszánineni Református Egyházkerület Levéltára, Sárospatak, Kgg. I. 1. – Az innen 1962-ig már kiadott források jegyzékét és könyvészeti adatait lásd: JENEI–KLANICZAY–KOVÁCS–STOLL (szerk.): *Pécseli Király Imre*, 313–315. – Azóta megjelent még: DIENES Dénes (szerk.): *Zempléni vizitációk 1629–1671. Miskolci Csulyak István zempléni esperes és hitnaptali utódainak feljegyzései*, Sárospatak, Tudományos Gyűjtemények, 2008.

11 SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, Balassi, 2017, 194.

12 MISKOLCI CSULYAK: önéletrajza, 284. – Itt is és a továbbiakban is Ritoókné Szalay Ágnes fordítását idézem, néhány helyen kiigazítva a több mint hatvanestendős szöveget.

13 Uo., 287.

14 SZENCI MOLNÁR: *Naplója*, 102–103, 187–188.

15 MISKOLCI CSULYAK: önéletrajza, 290.

nagyobb hajlandóságom volt az ifjúság nevelésére az iskolában, mint szószékről tanítani az idősebbeket.”¹⁶ Lehetett volna belőle elhivatott tanár, de a lelkészhiány miatt nagy nyomás nehezkedett rá.

1609-ben mégis elfogadta az agg lemondott erdélyi fejedelem, Rákóczi Zsigmond hívását, s a szerencsi gyülekezet lelkésze lett, február 18-án szentelték fel és iktatták be egy közös tisztánimeni zsinaton, miközben a betegségtől alig állt a lábán. Ebben az időszakban invitálták Tolcsvára és Tokajba is, de az első helyen megakadályozták a megválasztását, a másodikat pedig nem fogadta el. 1612 januárjában végül nagyapja városába, Miskolcra hívták meg, és erre igent is mondott, így összegezve az eseményeket: „... február 19-én a szerencsieknek nyilvánosan búcsút mondtam, miután lelképásztori tanulóveimből hármat az igazhitű és pápista hallgatók között eltöltöttem.”¹⁷ Rákóczi negyedik felesége, Telegdi Borbála katolikus volt, a szerencsi várban kápolnát is berendeztetett, ezzel magyarázható a „pápista” hívek jelenléte.¹⁸

Miskolcon jött az első komoly összeütközés: „Volt itt ugyanis egy segédlelkészem, Gönczi Péter, azelőtt borbély; minthogy botrányosan élt, nem tűrhettem a gyülekezetemben, a népet fellázította és egyeseket felfegyverzett ellenem. Voltak a mi rendünkből [azaz a lelkészek között] néhányan, akik irigyelték a helyzetemet, s ezek azt mondták Péternek, hogy joggal száll szembe velem.”¹⁹ Az ügyet a borsodi esperes az egyházmegye elé vitte (aminek Miskolci Csulyak nem örült), de Gönczi végül visszakozott, és kibékült a főnökével, s Miskolcot otthagyva a gesztelyi lelkészre távozott. A miskolci korszakot egy török betörés zárta: hősünk hiába kért segítséget a város polgáraitól a fosztogató és az életét fenyegető katonák ellen, ezért a távozás mellett döntött a hódoltság határán fekvő városból.

Rákóczi György Ónodra hívta, de erről ezt jegyezte fel: „Ezt a helyet a helység piszkossága miatt visszautasítottam, mert az egészségemre nagyon ártalmas lett volna.” Meghívták a szikszóiak is, itt más volt a probléma: „Ettől nem idegenkedtem volna, ha a parókia épületének kényelmetlensége nem jelentett volna akadályt” – írta.²⁰ Végül elfogadta az olaszliszkaiai ajánlatát, visszatért gyerekkora egyik fő színterére, s ott is maradt haláláig. Ha azt hinnénk, hogy itt vége van a megpróbáltatásoknak, akkor nagyon tévedünk. Olaszliszkán szinte azonnal újabb súlyos konfliktus alakult ki, amelyről ezt írta önéletrajzában: „[...] az újhelyi gyűlésben [1617. január 6-án] Liszkaai Imre, korábbi olaszliszkaai helyettesítő lelkész hamisan szidalmazott. Szemembe vágta, hogy jó lelkiismerettel tanúsítja: Tiszabecsi Tamásnak, a liszkaai iskola korábbi rektorának holmijait Baltazár Ist-

16 Uo. 291.

17 Uo.

18 MISKOLCI CSULYAK István levele Szenci Molnár Alberthez, Szerencs, 1610. május 27, in: JENEI-KLANICZAY-KOVÁCS-STOLL (szerk.): *Pécseli Király Imre*, 322. – „Tavaly az mi pápa leánya patrónánk az szerencsi várban egy kápolnát rakatott: ott két miséző bakot tart; kik ellen nem kicsiny hadakozásom nagyon és villongásom.”

19 MISKOLCI CSULYAK: önéletrajza, 292.

20 Uo.

ván hivatali alkalmazott az én akaratomból tartóztatta vissza.” Az egyházmegye véleménye megoszlott, az esperes, akinek Liszikai egy üveg bort is küldött, Miskolci Csulyak ellen volt, végül azonban a többség akaratából mégis elutasították a panaszt. Az ügy hátteréhez ezt jegyezte meg az önéletrész: „Ebben az ügyben is ártatlan voltam, de a két asszony, az ő és az én feleségem összekapott a kecskegyapjún [azaz semmiségen, mert a kecskének nincs gyapja], s én lakoltam meg.”²¹ Jegyezzük meg, az említett házastárs, Juhos Anna a szerző második felesége volt, akit az önéletrész egyébként Xanthippéhez, Szókratész hírhedten rossz természetű házastársához hasonlított, s aki férje gyerekeivel is igazi mostohaként bánt.

1620-ban Nagyváradra hívták lelkésznek, de ilyen fontos állásra nem tartotta magát alkalmasnak, s nem fogadta el a pozíciót. 1623-ban sógorát, Váci Gergelyt választották meg a zempléni önálló egyházmegye esperesének, s ő lett a traktus jegyzője, az esperes helyettese. Lassan átkerült a törekvő fiatal (s ezért gáncsolandó) kategóriából az egyházi vezetők közé, de még így is mindig támadták. Idáig – úgy tűnik – részben az is okozta a konfliktusokat, hogy külföldi egyetemen is járt, s azok próbálták kikezdeni, akik csak hazai iskolákat végeztek (az ún. domidoctusok). Úgy reagált ezekre az esetekre, hogy kisebbitette magát, s hajlandó volt megbocsátásra, békülésre. 1629 januárjában meghalt Váci Gergely, ezért Miskolci Csulyak május 2-ára, szerdára meghirdette az egyházmegye zsinatát Erdőbényére. Jegyzőként ő volt az esélyes jelölt, de a történeteket a szokásos, már-már zavaró szerénykedéssel jegyezte le: „Itt ugyanazon atyafiak szavazatával én, a legkisebb, az elhunyt esperes tisztébe emeltettem. Az esperesi tisztségbe tiszteletes Szepsi Mihály, az abauj-tornai egyházmegye esperese, tarcali lelkipásztor iktatott be.”²² Ez volt a szokás: a tiszáninenni önálló esperességek vezetőit a többiek (egy vagy több esperes) iktatták be.²³ Itt olvashatjuk az önéletrészben az egyik utalást arra a nagy munkára, amelyet a tisztség jelentett: „Hogy aztán e tisztségemnek terhe a gondnak micsoda végérvénytelen tömegét zúdította rám, azt egyedül csak én tudom.” Ennek a szolgálatnak írásos dokumentumait a sárospataki református levéltárban őrzik. Egy későbbi helyen (1635-ben) csak mellékesen jegyzi meg: „[...] mikor február hónapban a varannói járás vizsgálatával foglalatokodtam...” – azaz egyházlátogatást végzett.²⁴

Hosszú oldalakat szentel Miskolci Csulyak annak az eseménysornak, amikor 1631-ben Eszterházy Miklós megkísérelte megszerezni Erdélyt, s Nyugat-Magyarországon toborozott seregével ezen a vidéken táborozott. Lelkészként összeharátkozott két komáromi református katonával, akik aztán Eszterházy veresége után az erdélyiek fogságába estek a Tiszántúlon. Először csak pénzt és élelmet küldött nekik, de aztán lelkiismerete arra ösztökélte, hogy néhány társával együtt

21 Uo. 293.

22 Uo. 295.

23 DIENES Dénes: *A tiszáninenni református egyházkerület története. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig*, Sárospatak, Hernád, 2017, 214.

24 MISKOLCI CSULYAK: önéletrajza, 298.

személyesen is felkeresse az erdélyiek táborát. Ez idáig rendben is lenne, ha az olaszliszkai jegyző fel nem jelentette volna Eszterháznál, hogy az ellenséggel barátkozik. Az evangélikusból katolikusnak áttért főnemes, a Magyar Királyság nádora, aki környezetével együtt amúgy is gyűlölte a református esperest, az életére tört, s menekülnie kellett. Hiába próbálta magát levélben kimenteni, a közvéleményt és részben az egyházat is ellene hangolták. „Gyűlöletessé lettem a legtöbbször előtt akkor, éspedig nemcsak az ellenségeim, hanem a velem egy rendbeli atyámfiak, sőt saját gyülekezetem előtt is” – írta. Végül Eszterházy hagyta az ügyet elválni, s eltávozott a birtokaira. Csulyak április 5-én Judica vasárnapjára (Judica me Deus – Ítéld meg engem Istenem – húsvét előtti második vasárnap) visszatért Olaszliszkára, s ahogyan megfogalmazta: „[...] másnap a vasárnapi textust – Ki vádol engem közületek bűnnel... [Jn 8,46] – úgy magyaráztam, hogy az ellenem eleve alkotott balítéletet, ha nem is szüntettem meg teljesen, mégis csökkentettem.”²⁵

1638-ban beiktatta az új borsod-gömöri és abaúji esperest, valamint részt vett egy debreceni, a tiszántúliakkal közös zsinaton. Nagyjából itt vége is van azoknak a szövegrészeknek, amelyeket az Miskolci Csulyak a lelkeszi tevékenységéről megfogalmazott. Érdekes módon nem tartotta említésre méltónak az erőfeszítéseket, amelyekkel 1638-tól kezdve megpróbálta megakadályozni a puritánok vezetőjének, Tolnai Dali Jánosnak sárospataki rektori kinevezését.²⁶ Mivel két későbbi lapszéli megjegyzés kivételével a főszöveg 1639-ben lezárul, a puritánok elleni harc további eseményeiről sem értesülhetünk.

Befejezésül érdemes felidézni a házasságkötések körülményeit – ezt ugyan már többször megtettem, de jellemzőek lehetnek általában is a magyar református lelkészekre.²⁷ Szenci Molnár Albert esetében a sikeres leánykérés körüli naplófeljegyzésekből kiindulva nyugodtan beszélhetünk szerelmi házasságról, ugyanakkor Kanizsai Pálfi János és Miskolci Csulyak István önéletrajzában az érzelmenek és az érzelemnyilvánításnak kevés nyoma van. Kanizsai Pálfi száraz kijelentésekben számol be első eljegyzéséről és esküvőjéről, felesége haláláról, majd a második házasságról. Miskolci Csulyak már bonyolultabb eset: önéletrajzában ír mind a hat házasságkötéséről, református lelkészek között egyedülálló módon magyar nyelvű lakodalmi (szinte szerelmes) verseket is szerez, azonban az érzelmeknek ő sem szán túl sok szerepet. Jellemző rá, hogyan kommentálja első nőülésének előzményeit: „És, mivel házastárs nélkül élni Isten és ember ellen való vétkeknek

25 Uo. 297.

26 ZOVÁNYI Jenő: *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*, Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1911, 37–51.

27 SZABÓ András: Szenci Molnár Albert leánykérései, in: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza (szerk.): *Amor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban, és a szerelem ezredéves bazai kultúrtörténete*, Budapest, Universitas, 2002, 83–92; SZABÓ András: Liebeslyrik und Ehegedichte ungarischer Dichter. Am Beispiel des István Miskolci Csulyak, in: JANKOVICS József – NÉMETH S. Katalin (hgg.), *Der Mythos von Amor und Psyche in der europäischen Renaissance*, Budapest, Balassi, 2002, 151–158.

tulajdonítottam, udvarolni kezdtem nagytiszteletű Szikszai György zombori lelkipásztor leányának, Juditnak.” A további alkalmakkor már udvarlás sem volt, hanem néhány hónapos özvegység után a gyakorlati szempontok játszották a főszerepet: „Végre mikor már egy ideig a gyászban törődtem, minthogy gyermekeim és a háztartás miatt tovább özvegységben maradni nem tudtam” vagy „Elunván a három hónapi és egyheti özvegységet...” vagy „minthogy akkor az özvegység házi gondjaival-bajaival torkig voltam, megint egy gondos feleség segítségéről kezdtem gondolkodni, hogy alkalmasabb legyek köz- és magánügyeim vezetésére.” Ugyanez a mentalitás fogalmazódik meg a maga és mások házasságaira szerzett verseiben is, legfrappánsabban az alábbi, Dédesi István esküvőjére írt tréfás időmértékes sorokban:

„Kassa koporsóban minap elrejtette Zsuzsannám,
Adjon azért mást Kassa, Katust, nyoszolyamba helyette.”

Miskolci Csulyak esetéből is látszik, hogy a korabeli magyar protestáns értelmiség sorai között a házasságkötésnek láthatóan jól bejáratott módszere alakult ki. A társadalmi kör, amelyből a feleségeket választották, meglehetősen szűk volt: lelkészek, polgárok, esetleg kismemesek leányai jöhettek szóba. A magas halandóság miatt ritka volt, hogy valaki egy házastárssal élte le az életét, a második és sokadik házasságokat többnyire közvetítők hozták össze özvegyemberek és özvegyasszonyok között. Sikertelen leánykérésről alig tudunk.

Az itt emlegetett három szerző, Szenci Molnár Albert, Kanizsai Pálfi János és Miskolci Csulyak István barátok voltak, ugyanahhoz a késő humanista műveltségű protestáns körhöz tartoztak, amelynek tagjai között teljesen természetes volt a naplók, önéletrajzok írása. Az egyéniséget háttérbe szorító puritanizmus térhódítása a következő nemzedékben mindezt nagyrészt eltörölte, később főként a humanista örökség őrzői, Pápai Páriz Ferenc nagyenyedi professzor és Bod Péter voltak azok, akik részletes én-dokumentumokat írtak.²⁸ Ideje volna felmérni ezt a területet is, összegyűjteni a régi, 1800 előtti lelkési és tanári naplókat és önéletrajzokat, hogy pontosabb képet kaphassunk az első két és fél évszázad egyházi életéről.

BIBLIOGRÁFIA

- BARTS Gyula: *Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás élete és feljegyzései*, Sopron, 1929.
- BOD Péter: *Önéletrása*, 3. kiad., bev. Egyed Emese, Marosvásárhely, Mentor, 2007.
- DIENES Dénes (szerk.): *Zempléni vizitációk 1629–1671. Miskolci Csulyak István zempléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései*, Sárospatak, Tudományos Gyűjtemények, 2008.

28 PÁPAI PÁRIZ Ferenc: Életem folyása, in: PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*, kiad. Nagy Géza, Bukarest, Kriterion, 1977, 135–176.; BOD Péter: *Önéletrása*, 3. kiad., bev. Egyed Emese, Marosvásárhely, Mentor, 2007.

- DIENES Dénes: *A tiszáninneni református egyházkerület története. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig*, Sárospatak, Hernád, 2017.
- ERDÉLYI Gabriella: „Nem leszen mostoha anya...” – Érzelmi gyakorlatok egy 17. századi református lelkész mostohacsaládjában, *Történelmi Szemle* 60(2018/2), 347–364.
- KISFALUDY Zsigmond: Kanizsai Pálfi (Paulides) János följegyzései 1600–1634, *(Magyar) Történelmi Tár* 4. s. 10(1909), 449–454.
- MISKOLCI CSULYAK István önéletrajza, ford. Ritoókné Szalay Ágnes, in: Jenei Ferenc – Klaniczay Tibor – Kovács József – Stoll Béla (kiad.): *Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Máttyás versei*, Budapest, Akadémiai, 1962, (RMKT XVII. sz./2), 283–300.
- MISKOLCI CSULYAK István levele Szenci Molnár Alberthez, Szerencs, 1610. május 27. in: JENEI–KLANICZAY–KOVÁCS–STOLL (szerk.): *Pécseli Király Imre*, 322.
- MISKOLCI CSULYAK István: *Diarium senioratus mei*, Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára, Sárospatak, Kgg. I. 1.
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc: Életem folyása, in: PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*, kiad. Nagy Géza, Bukarest, Kriterion, 1977, 135–176.
- SZABÓ András: Szenci Molnár Albert leánykérései, in: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban, és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*, Budapest, Universitas, 2002, 83–92.
- SZABÓ András: Liebeslyrik und Ehegedichte ungarischer Dichter. Am Beispiel des István Miskolci Csulyak, in: JANKOVICS József – NÉMETH S. Katalin (hgg.), *Der Mythos von Amor und Psyche in der europäischen Renaissance*, Budapest, Balassi, 2002, 151–158.
- SZABÓ András: Egy grafomán kései humanista én-dokumentumai és önéletrajza, in: MEKIS D. János – Z. VARGA Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*, Budapest, L’Harmattan, 2008, 189–196.
- SZENCI MOLNÁR Albert: *Naplója*, kiad. Szabó András, Budapest, Universitas, 2003.
- ZOVÁNYI Jenő: *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*, Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1911.